

Mårten Andersson

Trepoängare, trunkbärare och trävirke

**Utvecklingen av fotbollens terminologi
från 1960-talet till år 2000**

December 2001

Projektet Det svenska ordförrådets utveckling 1800–2000

Projektet Det svenska ordförrådets utveckling 1800–2000 finansieras med generösa bidrag från den kulturvetenskapliga donationen, som administreras av Riksbankens Jubileumsfond. I projektet deltar forskare från fem olika universitets- och högskoleorter och lika många discipliner. Projektet startade den 1 januari 2000. Den gängse förkortningen av projektnamnet är ORDAT (Det svenska **ord**förrådets utveckling från **ar**tonhundra till **tj**ugohundra).

Resultat från projektets olika delundersökningar publiceras till stor del i föreliggande rapportserie. Redaktörer för rapportserien är prof. Sven-Göran Malmgren och FD Hans Landqvist, båda verksamma vid Institutionen för svenska språket, Göteborgs universitet.

Skrifter som ingår i rapportserien säljs till självkostnadspris och kan rekvireras från ORDAT (att. Hans Landqvist), Institutionen för svenska språket, Göteborgs universitet, Box 200, 405 30 Göteborg.

ISSN 1650-2582

© Författaren

Produktion:
Institutionen för svenska språket
Göteborgs universitet
Box 200
SE - 405 30 GÖTEBORG

Reprocentralen, Humanisten
Göteborg 2001

Innehållsförteckning

1. Inledning	1
2. Syfte och frågeställning	3
3. Bakgrund	4
3.1. Ursprunget.....	4
3.2. Fotbollens historia.....	5
3.3. Fotbollens karaktär	5
4. Tidigare forskning	7
5. Material och metod	9
5.1. Material	9
5.2. Metod	10
6. Resultat	13
6.1. Nya fotbollstermer 1968–2000	13
6.1.1. Fotbollsplanen och dess rekvisita	13
6.1.2. Spelarna och laget.....	14
6.1.2.1. Individuella egenskaper	14
6.1.2.2. Strategi.....	16
6.1.3. Matchen och dess förlopp.....	18
6.1.3.1. Karaktär, egenskap och utgång.....	18
6.1.3.2. Enskilda sekvenser, prestationer och misstag	19
6.1.4. Domarna och spelets regler.....	22
6.1.5. Termer vid utslags- och serietävling	23
6.1.5.1. Seriespel	23
6.1.5.2. Övrigt spel.....	25
6.1.6. Supporterspråket.....	26
6.2. Anglicismer och försvenskningar.....	27
6.3. Överförda betydelser.....	29
6.4. Föråldrade och utbytta uttryck.....	32
7. Diskussion och slutsatser	34
8. Litteraturförteckning	38
8.1. Tryckta källor.....	38
8.2. Elektroniska källor.....	39
8.3. Exempelkällor	39
Appendix: Termregister	40

1. Inledning

Att samhällets utveckling åt ena eller andra hållet ger avtryck i språket finns det ingen anledning att betvivla. I dagens samhälle syns tydligt datorspråkets inflytande och ekonomispråkets höga status: vi kan sedan något decennium tillbaka hålla oss ”uppdaterade” om nyheter m.m. och vi ”köper” numera någons åsikt. Självklart ligger den enorma ökningen av datoranvändning bakom, och ekonomin har fått ökat utrymme i media med egna sidor i pressen och egna nyhetsprogram i TV och radio.

Ett fenomen i samhället som genomgått en stor förändring sedan dess födelse under senare delen av 1800-talet är idrottsrörelsen. Från att ha varit en marginell fritidssysselsättning är idrotten idag en betydelsefull del av vår kultur: den innebär sociala kontakter, ger förströelse, genererar arbete och pengar, tilldrar sig stort medialt intresse etc. Ett exempel på idrottens växande inflytande är massmediernas ständigt växande bevakning. Det tidiga 1900-talet bjöd på några få spridda sportnotiser i dagspressen, på 20-talet kom de första rena sportredaktionerna med särskilda sidor, medan idrotten idag ofta är förstasidesstoff. Våra svenska tabloider har det senaste året ökat bevakningen ytterligare genom sina dagliga 16-sidiga (och ibland ännu större) sportbilagor. Likadant är det i radio där sportbevakningen först 1961 fick ett eget program, Sportextra, med sändningstid ett par timmar på söndagseftermiddagar, medan sportradion idag har minst två och en halv timmes sändningstid om dagen. Bevakningen sker även om ingenting hänt så sportrapportering i media liknar ibland ”soppa på en spik”.

Att idrotten fått ökat anseende och utrymme har lämnat spår i språket. Tydligast syns det då sporttermer får nya betydelser utanför idrotten. Störst genomslag för ett enskilt användande lär Mona Sahlins ordval hösten 1995 ha fått då hon tog *time-out* från politiken. Denna föregicks f.ö. av att hon begått ett *övertramp* med ett kontokort och fått ”rött kort” av regeringens revisorer. Som synes är det lätt att hitta metaforer från idrottens språk.

Som många fackspråk är idrottens språk både komplext och omfattande. Efter att ha satt mig in i ämnet har jag därför avgränsat min undersökning till att gälla fotbollens språk. Att jag väljer just fotbollen

har flera anledningar: det är den idrott jag själv är mest intresserad av, och det är definitivt den idrott som får störst utrymme i media. Skälet till detta faktum är enkelt: det är den sport som har flest utövare och anhängare, både i Sverige och i större delen av världen. Detta gör att dess språk har stort genomslag i samhället.

2. Syfte och frågeställningar

Syftet med denna uppsats är att undersöka och redogöra för fotbollsspråkets terminologiska utveckling från slutet på 1960-talet till tiden för millenniumskiftet. Jag vill också undersöka dels vilken inverkan fotbollens fackspråk haft på allmänspråket, dels hur fotbollens språk påverkats externt och internt. Med externt menar jag hur till exempel förändringar i samhället kan speglas i fotbollsspråket, och med internt hur regeländringar och taktiska innovationer av tränare skapat nya termer.

I den svenska fotbollsterminologin syns fackområdets engelska ursprung i form av anglicismer, men mycket av terminologin är också inhemsk. Ibland finns synonymer från de olika ursprungena, och jag skall jämföra utvecklingen hos de olika termerna.

Media och *supportrar* är viktiga inslag i fotbollen, och deras roll i fotbollsspråkets utveckling skall också undersökas.

För att uppnå syftet skall jag arbeta utifrån följande frågeställningar:

- Vad har hänt inom fotbollens terminologi sedan slutet av 1960-talet?
- Vilka aktörer och orsaker står bakom förändringarna?
- Vilken påverkan har fotbollsspråket på allmänspråket, och vice versa?
- Kan samhällstendenser spåras till detta fackspråk?

3. Bakgrund

3.1. Ursprunget

För att kunna följa fotbollsspråkets utveckling är det viktigt att nämna lite om det samhälle som själva sporten uppstod i. Industrialismen hade vid 1800-talets mitt gjort att England var den ekonomiskt ledande nationen i världen. England dominerade också marint och militärt. Exporten bestod inte bara av varor och uppfinningar: i England fanns en jämförelsevis stor politisk frihet som gjorde att nytänkare gärna sneglade åt England för att ta åt sig idéer.

Det brittiska försprånget i den nya världen gjorde att köpmän, ingenjörer och industriarbetare därifrån spreds runt världen då fabriker och järnvägar och annat som hörde industrialismen till byggdes. Britterna spred, tillsammans med sina yrkesfärdigheter, sin kultur och sina vanor i de samhällen där de verkade. Detta innefattade bland mycket annat följande sporter som vi har idag: tennis, badminton, bandy (!) m.fl., och framför allt fotboll.

Det sena 1800-talet var en period av nationalromantik och nationalism. Det fanns en stor framstegstro och sedermera också en kroppskult och en ungdomskult (se Berggren 1995:47–71). Man menade att medborgarna skulle härdas och tränas fysiskt och mentalt för att kunna försvara sitt land i strid om så behövdes. Ett led i denna utveckling var idrotten.

I Sverige sammanföll idrottens etablering med etableringen av flera andra folkrörelser: nykterhetsrörelsen, väckelserörelsen och arbetarrörelsen. Den sistnämnda bidrog till att arbetstiden började förkortas, och inom arbetarrörelsen ansåg många att idrott var en sund och hälsosam sysselsättning för arbetarna under deras ökade fritid. Dock var det bland städernas medelklass idrotten till en början hade störst genomslag. Här fanns ett stort intresse för de nya utländska företeelserna.

3.2. Fotbollens historia

Det råder delade meningar om fotbollens tidigaste ursprung, men den fotboll vi har idag uppstod på engelska internatskolor som Eton och Rugby vid 1800-talets mitt. Dessa fotbollens pionjärer hade olika regler: varje skola hade sitt reglemente. 1848 gjordes ett försök att nå fram till gemensamma regler, kallade *The Cambridge Rules* och 1863 bildades *The Football Association* som samma år utarbetade de första officiella gemensamma fotbollsreglerna. Dessa regler har då och då justerats för att göra sporten bättre, intressantare och roligare, men i grunden är reglerna fortfarande de samma.

Till Sverige kom fotbollen på 1880-talet. 1885 enades fotbollsledare i de då viktigaste fotbollsstäderna Stockholm, Göteborg och Visby (!) om gemensamma regler och 1895 anammades de engelska s.k. *associationsreglerna*.

Fotbollen spreds i Sverige dels av gymnaster som besökt England för uppvisningar och där kommit i kontakt med fotboll och andra engelska idrotter, dels av brittiska arbetare som lockats över för arbete i Sverige (F. Wikström 1970:32 och Nationalencyklopedin, artikeln **fotboll**). Då den första officiella matchen med ovannämnda regler spelades i Sverige 1892 hade det segrande laget, Örgryte IS, sex skottar i laget. Då samma klubb 1896 vann det första Svenska Mästerskapet var dock samtliga spelare svenskar <<http://ois.o.se>>.

Fotbollens utveckling under dess drygt hundraåriga historia har gått i vågor. Efter att ha slagit igenom som publiksport kring år 1900 har fotbollen mestadels varit vår största idrott både publikt och i antal utövare. Periodvis har fotbollen dock förlorat i popularitet, för att sedan ha gyllene perioder; för närvarande är fotbollen å ena sidan trendig med stigande publiksiffror osv., å andra sidan är den i viss mån i kris med sjunkande antal spelare. Liknande utveckling syns även internationellt.

3.3. Fotbollens karaktär

Fotboll kan framför allt kallas strategispel. Spelets mål är enligt reglerna att förpassa bollen in i motståndarlagets mål, med det implicita tillägget att det inte skall vara för lätt men heller inte för svårt för ett lag att utföra denna handling som är fotbollens grundbult.

I den högsta svenska serien, Allsvenskan, gjordes säsongen 2000 knappt tre mål i snitt per match, ett resultat som kan få stå som illust-

ration av denna teori. Det innebär att det genomsnittligt går över 30 minuter mellan de ögonblick då själva poängen med spelet sker. Alltså är det i fotboll som så ofta i livet, fångat av Karin Boye i dikten *I rörelse*:¹

Nog finns det mål och mening i vår färd –
men det är vägen, som är mödan värd.

Det är vid ”vägen som är mödan värd” de skickliga strategierna firar triumfer: de långa spelsekvenser som inte innebär mål. Spelare med ”blick för spelet” är en sort, men det är den andra strategien som är intressantast när det gäller fotbollens språk: tränarna som kan formera ett lag för att få ut det optimala ur lagets alla delar och få det att fungera som en enhet.

Förändringar och nyheter inom alla områden kräver nya termer, och genom taktiska finesser har strategierna förändrat fotbollen och därmed förändrat dess språk. Några exempel: i början kallades fotbollen *The Dribbling Game*: alla var anfallare som sprang med bollen. Engelska Royal Engineers och skotska Queens Park AFC var lag som tidigt uppfann *The Passing Game*: vissa spelare hade till uppgift att förhindra motståndare att göra mål samtidigt som man spelade bollen till varandra för att vinna mark på planen. Arsenal FC:s tränare i början av 1930-talet, Herbert Chapman, utvecklade ett effektivt spelsystem som av den oförstående samtiden gav klubben epiteten *boring* och *lucky* trots enorma framgångar. Det ungerska och brasilianska landslagen ändrade successivt under 50-talet en över halvsekelgammal grunduppställning med lyckat resultat, vilket radikalt förändrade taktiken för fotboll. Sven-Göran Erikssons teorier som hjälpte IFK Göteborg till UEFA-cupguld 1982 var en utveckling av idéer som brittiska tränare verksamma i Sverige hade (se bl.a. AB 2000-10-14). Dessa har också förändrat fotbollen och givit upphov till åtminstone en ny term med stort genomslag i dagens fotboll: *press och understöd*.

¹ Vid fotbolls-VM 1994 uppmärksammades det att Sveriges förbundskapten Tommy Svensson använde denna dikt för att mentalt förbereda spelarna på att de kunde gå riktigt långt i turneringen. Så blev det: Sverige kom trea, en enorm framgång.

4. Tidigare forskning

En stor del av forskningen kring fackspråk och terminologi rör fackområdena *teknik, juridik, ekonomi* och *medicin*. Vad gäller idrottens språk har jag hittat några forskare som undersökt det svenska idrottspråket. Tyvärr är det mesta tämligen gamla skrifter.

Jan Danell skrev och publicerade 1962 två artiklar om idrottspråk utanför idrotten: ”Något om tidningssvenskans idrottsmetaforer” i *Modersmålslärares förenings årskrift*, och ”Sport och politik. Sekundärt bruk av idrottens språk i politiska tidningsartiklar” i *Nysvenska studier*.

I konferensvolymen *The Nordic Languages and Modern Linguistics 7* från 1992 (konferensen hölls 1989) presenterade Göran Huss ”Fotbollsterminologi i de nordiska språken”. Detta är en undersökning där Huss valt ut 30 av de vanligaste fotbollstermerna och undersökt hur man på de fem nordiska språken, danska, färöiska, isländska, norska och svenska bildat inhemska terminologier utifrån den ursprungliga engelska. Han delar in termerna i fyra kategorier: tidigare existerande inhemskt ord med ny betydelse, ny sammansättning, anpassat lån samt oanpassat direktlån.

Gunnar Tingbjörn har i Språkvårdssamfundets skrift *Språket i spalterna* från 1976 artikeln ”Sportspråket i spalterna – ett målrelaterat språk”. Här studeras sportjournalistiken från bl.a. lexikologisk och stilistisk synpunkt. Tingbjörns licentiatavhandling *Sport och idrott. Studier över det engelska ordförrådet i svensk idrottsprosa 1910–1960* utvecklas fortfarande och finns på Göteborgs universitets hemsida under adressen <<http://spraakdata.gu.se/lb/sporting>> De engelska uttrycken är mycket vanliga i idrottspråket och här kartläggs dessa.

Kaj Wikström publicerade 1968 licentiatavhandlingen *Studier i svenskt fotbollsspråk från begynnelsen till våra dagar* och 1976 doktorsavhandlingen *Begreppsfältet kroppsövning – Semantiska studier i svenskt idrottspråk*. Den förstnämnda kartlägger fotbollsspråkets utveckling med alla dess metaforer, synonymer, lån etc. fram till 1960-talet. I doktorsavhandlingen behandlar Wikström semantiken i det svenska idrottspråket, framför allt under tiden före år 1900. I den

inledande delen dryftas ett antal språkteorier inom den semantiska sfären, medan avhandlingens huvuddel består av en empirisk undersökning där han studerat tiden ”då detta särspråk uppstod, utvecklades och specialiserades.” (s. 5) Exempel är distinktionen mellan begrepp som *spel* och *lek* eller mellan *match*, *tävling* och *kamp*.

Fritiof Wikström har i 1970 års upplaga av *Nysvenska studier* en artikel med namnet ”Om idrottstermer och dess stabilisering”. Författaren daterar den svenska idrottsrörelsens födelse till cirka 1880 och behandlar hur idrottsspråket uppstod och utvecklades under sin första 25-årsperiod, dvs. fram till år 1905. Han har delat upp sin uppsats i tre delar, varav en behandlar ord och uttryck specifikt från fotbollen. Under denna tid fanns det mesta som skrevs om idrott i fackpressen, och då denna inte var så omfattande lär Wikström ha läst det mesta som skrivits om fotboll före 1905.

Av denna forskning behandlar en stor del idrottsspråk i allmänhet. Specialiserade till fotbollsspråk är endast Huss (1992) artikel, K. Wikströms (1968) licentiatavhandling och fotbollsavsnittet i F. Wikströms (1970) artikel.

5. Material och metod

5.1. Material

För att undersöka fotbollsspråkets utveckling med tyngdpunkt på tiden från slutet av 1960-talet till millenniumskiftet har jag tagit fram några listor med idrotts- och fotbollsspråk från olika perioder, vilka jag sedan ställt mot varandra för att undersöka vilka termer som finns i de nyare men inte i de äldre. Dessa listor är de register K. Wikström (1968) och F. Wikström (1970) har till sina texter samt i viss mån Tingbjörn (1976). För att följa upp utvecklingen till idag fick jag hjälp av svenska institutionen med en lista ur databasversionen av Nationalencyklopedins ordbok, härefter kallad NEO (1996), sökt på genren **sport**. Denna sökning gav nästan 1900 termer, och ur det materialet plockade jag fram det som är relevant för fotboll. Efter den sorteringen fanns det fortfarande över 500 termer kvar, men efter att jag sållat bort termer ur de äldre listorna från tiden fram till sextiotalets mitt var materialet mer hanterligt: ett hundratal uttryck. Härtill kommer ett 100-tal termer som jag själv plockat från media och ur egen erfarenhet som allmänt fotbollsintresserad person. Mina egna termer sammanfaller förstas ofta med listornas, men inte alltid. Termerna tillsammans med exempel, jämförelser och synonymer gör att materialet uppgår till drygt 300 termer.

Det stora antalet anglicismer och deras försvenskade varianter har studerats genom Språkbankens konkordanser fr.o.m. Press 76 (se litteraturlista) och i ordböcker. Här har jag också undersökt nya fotbollstermer och studerat ett antal överförda betydelser av fotbollstermer i allmänspråk. Det material som i första hand använts är Press 65, Press 76, DN 87 och Press 98 <<http://spraakdata.gu.se/lb/konk/>>. En begränsning vid arbete med språkkonkordanserna som är viktig att nämna i det här fallet är att man i den första konkordansen, Press 65, hade utelämnat sportsidorna. Detta gör det svårare att upptäcka tendenser från den första tiden av perioden jag huvudsakligen studerat. Från den andra, Press 76, och framåt finns dock sportsidorna med i materialet.

För att hitta exempel och belägg, samt studera gamla tiders pressbevakning av idrott, har jag använt mig av sökning på Kurs- och Tidningsbiblioteket (KTB), databaserna Mediearkivet och Presstext samt K. Wikströms (1968) rika exempelförråd.

5.2. Metod

Inom fackspråksforskningen finns en modell för indelning i *teknolekter* och *minilekter* (se t.ex. Laurén & Nordman 1987:33–59). Enligt denna indelning är det relevant att kalla fotbollsspråket *teknolekt* och sektorer av detta *minilekter*. Vid en kategorisering av termerna har jag märkt svårigheter att sortera in dem under någon specifik minilekt, eftersom dessa ofta överlappar varandra.

Jag har utgått från K. Wikströms (1968) och F. Wikströms (1970) indelning, men här är det något modifierat. I K. Wikströms fall beror det framför allt på att hans text utelämnar en del kategorier jag valt att ha med i min uppsats: serieindelning, laguttagning, supporterspråket m.m. Dessutom kan man konstatera att det är hart när omöjligt att helt uttömmande kartlägga ett fackspråk, även om fackområdet kan förefalla tämligen smalt. Då jag ställer mitt urval av fotbollstermer ur NEO:s sporttermer mot framför allt K. Wikströms (1968) register över fotbollstermer konstaterar jag att det finns åtskilliga termer som funnits före 1968 men som av en eller annan anledning inte kommit med i hans text. Anledningarna till detta bör sammanfalla med anledningarna till mina modifieringar vid termsorteringen.

Eftersom K. Wikströms och F. Wikströms kapitelindelning stått som grund för min indelning ger jag här en redogörelse för dessa, samt motiveringar till mina modifieringar.

K. Wikström (1968) har följande titlar på sina kapitel:

1. Själva planen och dess rekvisita
2. Spelarna, laget och matchen som sådan
3. Bollbehandlingen
4. Spelarnas aktivitet och uppträdande i övrigt
5. Lagen som kämpande enheter på plan
6. Domaren och hans verksamhet

Jag finner denna indelning i stort sett bra och behåller den första och den sista kategorin för kapitelindelning, medan jag slår ihop de fyra mellersta till två: *Spelarna och laget* samt *Matchen och dess förlopp*. Anledningen till denna förändring är att kategorierna ofta går in i var-

andra, varför jag vill hålla isär termer från bestående enheter som *laget* och tillfällestermer, dvs. sådant som sker under matchen. För att få materialet mer hanterligt har jag sedan delat in det i ett par underkategorier vardera, samt lagt till kategorier K. Wikström inte tar upp: terminologin kring tävlingar och supportrar.

F. Wikströms (1970) indelning ser ut så här:

1. Kring beteckningar på fotbollssporten
2. Allmänna beteckningar på fotbollsspelare
3. Namn på fotbollslaget
4. Namn på fotbollsmatch
5. Termer rörande utslags- och serietävlingar
6. Spelresultat
7. Kring spelets regler
 - Spelplanen och dess attiralj
 - Fotbollslagets komponenter
 - Spelledning
 - Kring speltiden
 - Kring avsparken
 - Händelser under spelets gång
8. Spelets teknik och taktik

Denna indelning uppfattar jag som svårare att ha som utgångspunkt och huvudanledningen till detta är det stora kapitlet *Kring spelets regler*, där ett par underrubriceringar känns aningen felplacerade: *Fotbollslagets komponenter* och *Händelser under spelets gång*. I övrigt uppfattar jag indelningen som lämplig och kategorin *Termer rörande utslags- och serietävlingar* har jag överfört till min uppsats.

Fotbollsspråket är ett fackspråk med en blandning av lexikaliserade termer, jargong och slanguttryck samt inte minst spår från skribenter som vill variera sina texter och därför visar upp stor terminologisk uppfinningsrikedom. Indelningen är gjord enligt spelets uppbyggnad men parallellt finns andra sorteringsmodeller, t.ex. ”rena” fotbollsuttryck – uttryck som sammanfaller med andra lagbollsporter, allmänna termer – tillfälliga termer. De sistnämnda är sådant skribenter och tränare kan använda sig av som inte tillhör den egentliga fotbollsterminologin men ändå är en viktig del av detta språk. Lexikalisering av fotbollstermer har ofta förloppet att ett uttryck börjar användas internt som jargong för att sedan spridas av media till att bli en ”allmänhetens jargong” för de fotbollsintresserade. Troligen är detta en vanlig lexikaliseringsmodell inom många fackspråks terminologier.

Vissa historiska fakta som bara indirekt rör fotbollsspråket har jag hämtat i uppsatsen "Från 'the dribbling game' till fyrbackslinje" (Bolling 1994), *Målvakterna* (Isaksson 2000) samt Nationalencyklopedin (1991).

För att få belägg på vilka termer som kan anses vara officiella kontra de mer tillfälliga har jag studerat Svenska Fotbollsförbundets *Spelregler för fotboll 2001*. Skriften är översatt från Internationella fotbollsförbundets (FIFA) *Laws of the Game*, och innehåller förutom reglerna gott om illustrationer och kommentarer. Detta gör att man kan anse att boken är rik på officiell fackterminologi.

I resultatgenomgången nedan blandas de olika typerna av termer och för att belysa skillnaderna redogörs dessa i kommentarerna i det bilagda appendixet.

6. Resultat

6.1. Nya fotbollstermer 1968–2000

Under denna rubrik kommer jag att redogöra för termer ur NEO och från egna eftersökningar varav de flesta inte finns hos vare sig K. Wikström eller F. Wikström. Några av deras uttryck tas upp som jämförelse etc. och markeras då i appendix. De flesta uttrycken är nya, medan vissa inte finns i de äldre texterna trots att de existerade redan vid den då aktuella tidpunkten.

I min indelning frångår jag delvis de äldre texternas kategorisering enligt beskrivningen under *metod*.

6.1.1. Fotbollsplanen och dess rekvisita

Terminologin kring spelplanen har genomgått en utveckling som kan anses typisk för en del av detta fackspråk: en del av de ursprungliga termerna är borta, vissa engelska uttryck som användes till en början försvenskades och en del av de klassiska uttrycken finns fortfarande kvar.

Termen *grusplan* finns hos NEO men inte hos K. Wikström trots att man tidigt spelade på såväl grus som sand. Detta är något anmärkningsvärt med tanke på att han tar upp motsvarigheten *gräsplan* (1968: 8), belagt redan 1905.

Kort- och *långsida* är nya namn på planens begränsningar. *Kortlinje* var enligt K. Wikström en ny benämning då han skrev sin avhandling (1968:14–15). De officiella namnen är emellertid enligt regelboken (2000:7) *mållinje* respektive *sidlinje*. Att hela den korta gränslinjen kallas *mållinje* kan innebära en risk för tvetydighet eftersom man i allmänhet menar sträckan mellan målstolparna då man använder uttrycket.

Planens centrala del kallas idag *mittfält*, men uttrycket är ganska abstrakt och används snarare om de spelare som har sin utgångspunkt där; att man spelar på mittfältet innebär inte någon areal begränsning

utan att man är en av *mittfältsspelarna*: ”NN spelar på mittfältet”. Motsvarande SAOB-band är från 1944 och då fanns inte ordet i denna betydelse. Sannolikt uppkom uttrycket till följd av taktiska förändringar under 50-talet: först av det ungerska och sedan av det brasilianska landslaget (DN 2001-06-02). K. Wikström har ett par sammansatta belägg från 1966 (se nedan under *Strategi*).

Målgård används ibland vardagligt i stället för det officiella *målområde*: ”Bengt ’Zamora’ Nyholm förändrade målvaktsspelet /.../ han vågade flytta ut från målgården” (SvD 2000-07-02).

Trävirke är ett slanguttryck om målstolpar och målribba som K. Wikström tar upp i ett belägg från 1938 (1968:22). Denna term har frysts och används fortfarande trots att målställningar av trä sedan flera decennier är ersatta av aluminiummål: ”Hemmalaget hade också två träffar i trävirket” (AB 2000-09-20). Detta är en välkänd typ av språklig konservatism (se även nedan under *Diskussion och slutsatser*).

Matchboll finns i t.ex. tennis som abstrakt substantiv (”slå in matchbollen”), medan det i fotboll är ett konkret substantiv som en mer exklusiv modell än *träningsbollen*. Ett exempel ur matchprogrammet från matchen Örgryte IS–IFK Göteborg 28/5 2001: ”Dagens matchboll sponsras av Göteborgs Energi.”

6.1.2. Spelarna och laget

6.1.2.1. Individuella egenskaper

Då fotboll är ett ämne det skrivs och talas mycket om uppkommer åtskilliga situationer då nya termer skapas, t.ex. tränare med nya idéer som skall namnges och regeländringar som skapar krav på termer. En stor del av fotbollsspråket kommer dock från sportjournalister och andra skribenter som använder metaforer, och vilkas önskan om stilistisk variation gör terminologin omfattande.

Ofta använda uttryck om spelare är att de har mer eller mindre *blick för spelet* och förmåga att *läsa spelet*. Dessa är synonymer till *spelsinne*, och eftersom fotboll som tidigare sagts är ett strategispel anses ett bra sådant vara viktigt för en spelare. En annan egenskaps-term är *löpvilja*, med adjektivavledningen *löpvillig*.

Ett vanligt uttryck idag är *spelartyp*, att spelarna kategoriseras efter sina egenskaper. Att modeord tränger in i oväntade språkområden och att det inte finns några vattentäta skott mellan olika fackspråk illustreras tydligt i detta exempel: ”... vi tror att en specialinriktad träning ger

Häcken större chans att utveckla enstaka spelare med *spetskompetens*” (GP 2001-03-31).

Spelarterminologins metaforer är annars ofta hämtade från militärt språk eller från konstens och teaterns språk. Om de spelare som styr spelet finns *strateg* och *fältherre* från det förstnämnda språkfältet: ”Efter paus fick fältherren, strategen, den mästerlige Zidane självaste teknikern och dribblingsgeniet Figo att blekna” (AB 2000-06-29). *Kreatör* kommer från konstens språk. Dessa spelare uteslutande på mittfältet och för att få utrymme för sitt spel har de nytta av en konditionsstark, hårt arbetande *balansspelare* vid sin sida: ”Balansspelare är trenden för tillfället i allsvenskan” (GP 1999-04-12). En väl fungerande bild gav Sveriges landslagscoach Tommy Söderberg då han kallade en av dessa spelare för ett *kärnkraftverk*. Ett annat informellt uttryck för denna typ av spelare är *vattenbärare*. (Jämför med *trunkbärare* nedan).

Termer som *tekniker* och *artist* används gärna om bollskickliga spelare som gör det lilla extra på plan (se citat om Figo i föregående stycke). Deras förehavanden som sportens konstnärer kan då kritiseras med artistmetaforen *spel för galleriet* av kritiker med en mer pragmatisk syn på sporten.

Om de spelare som gör mest mål skrivs det mycket. Ett talande och ganska nytt uttryck är *matchvinnare*, dvs. de som kan göra det avgörande målet: ”Wowooah och Gallo är pålitliga målskyttar och givna matchvinnare” (AB 2000-09-04). Uttrycket passar emellertid även i vissa fall på försvarare som fredar sitt mål i ett utsatt läge, t.ex. en målvakt som räddar en straff i slutminuterna. Från engelskan har man lånat *striker* som är ganska nytt och ännu ganska ovanligt. *Targetplayer* kallas den anfallare man spelar långa bollar på. Också detta är ganska nytt i svenska och fortfarande inte översatt: ”Rollen som targetplayer hämmar Kennets skytte” (GP 1999-09-08). En viktig egenskap är att denne är en god *bollmottagare*. Om anfallet fungerar bra används ibland adjektivet *sylvass*: ”Ett fullsatt Råsunda fick se en sylvass Pascal Simpson mot Barcelona” (TT 1997-09-17). Detta uttryck får en dubbel betydelse med tanke på att Kaj Wikström uppger att *syl* är ett gammalt slangord för mål (1968:146).

I mängden av målande uttryck om spelares egenskaper finns *lyxlirare* om spelare utan defensivt ansvar, och det drastiska adjektivet *enbent* om de spelare som har svårt att använda *stödjebenet*, dvs. vänsterbenet för högerfotade och vice versa.

6.1.2.2. Strategi

En del av fotbollsspråket som kan verka obegriplig för den oinvigde är de taktiska sifferkombinationerna som t.ex. 4-4-2. Finessen är att summan av siffrorna skall bli 10 och betyder att man utelämnar målvakten för att sedan beskriva antalet *utespelare* på basis av deras respektive utgångspunkter på planen: försvarsspelare – mittfältare – anfallsspelare. Vi har tidigare sett hur taktiska förändringar också förändrat språket, något det finns fler exempel på nedan (se t.ex. *anfallsduo*).

Målvaktsspelet förefaller under lång tid haft konstant terminologi. Både F. Wikström (1970:99–100) och K. Wikström (1968:220–222) har ett antal synonymer till *målvakt* och några nya har jag inte funnit. Regeltillägg har förändrat målvaktsspelet och Isaksson (2000:227–234) framhåller dess ändrade förutsättningar, men några större avtryck i fotbollsspråket verkar det inte blivit. Ibland används uttrycket *extra försvarsspelare* om målvakten men det är ganska ovanligt. Det syftar på att målvakterna idag inte står kvar på mållinjen utan agerar en bit ut från målet. Ett annat är *levande vägg* om målvakten gör en mycket bra match.

Vanligast i dag är att man spelar med fyra försvarsspelare. Detta spelsystem har mestadels utvecklats sedan 1960-talet och har givit upphov till termen *fyrbackslinje*. Man använder en geometrisk logik vid benämningen: de två försvarsspelarna i mitten kallas helt enkelt *innerbackar* eller *mittbackar*, medan de två övriga kallas *ytterbackar* och även har kvar de ursprungliga termerna *höger-* respektive *vänsterback*.

De spelare som har sin utgångspunkt centralt på planen kallas numera *mittfältsspelare* eller ännu vanligare *mittfältare*, en avledning från termen *mittfält* (se ovan under *Fotbollsplanen och dess rekvisita*). Enligt NEO förekommer denna term första gången 1972, och som så ofta i fotbollsspråket finns en motsvarighet i engelskan: *midfielder*. Att termen först användes om planens yta beläggs av K. Wikströms (1968:54) exempel från 1966: *mittfältsman* och *mittfältskung*. Det gamla uttrycket *halvback* användes en tid växelvis med de nya men är sedan länge försvunnet. Termbytet gick för övrigt fort; redan i Press 76 saknas träffar på *halvback* inom fotboll medan *mittfältare* finns elva gånger och *mittfältsspelare* två.

De taktiska förändringarna har medfört att de flesta lag idag spelar med två anfallsspelare. Detta tillsammans med sportskribenters förkärlek för kulturmetaforik har skapat en term som *anfallsduo*, t.ex. ”Men Hammarbys nya anfallsduo har sina begränsningar” (AB 2000-

09-07). Jag har däremot inte kunnat hitta belägg för *anfallskvintett* från 1900-talets första hälft.

Militärtermen *trupp* används om det totala antalet spelare en tränare har till sitt förfogande. I dagens fotboll används spelarbyten i större utsträckning än i gårdagens. K. Wikström nämner ordet *reserv* vilket är ovanligt idag. Den officiella termen är *avbytare*, och man använder också substantivet *inhoppare* och partikel verbet *hoppa in*. Här finns också uttryck som adjektivet *ordinarie* som kan syfta på både spelaren (han är *ordinarie* i laget) och platsen (han har en *ordinarie* plats i laget). Av det sistnämnda uttrycket kommer den vardagliga verbala avledningen *platsa*. Avbyterna betecknas ibland satiriskt med tämligen genomskinliga och målande tillmälen som *bänknötare* och *trunkbärare*.

NEO har *uttagning* som sportterm. Då det gäller fotboll har kanske *laguttagning* ännu mer precision, vilket leder till lagledning och taktik. Under match handlar det inte om siffror som egentligen bara är teori, utan om att få enheterna (spelarna och lagdelarna) att fungera. Här finns mängder av termer som *bredda spelet* – spela på planens kanter, som i detta exempel: ”Vi /.../ breddade spelet, påpekade Tom Prahl förändringen” (GP 2000-10-02). En annan är *tempot* som höjts väsentligt de senaste decennierna, vilket lett till *one-touch-football* som har ett par språkliga varianter: ”... han måste lära sig one-touch spelet lite bättre” (GP 2001-02-01). Den sistnämnda termen är relativt ny och här finns ingen försvenskning. Att hitta en svensk pregnant och lämplig sammansättning torde vara svårt; längden på svenskans konstruktion *spel med ett tillslag* (”Ibland har träffen på bollen i spelet med ett tillslag inte funkat” TT 2001-01-03) gör att den engelska varianten likt *offside* och vissa andra lån troligen överlever.

En term som använts mycket sedan 70-talet är *press och understöd*: ”Sven-Göran Eriksson /.../ förfinade press- och understödsspelet” (AB 2000-10-14). Innebörden är att man pressar den motståndare som har bollen (press) med flera spelare (understöd) för att stressa till misstag. (Se även *press* nedan.)

Något som betonar kampmomentet i fotboll är vikten av *tändning* eller *inställning*. Den sistnämnda termen används ungefär som man använder ordet *attityd* idag: man preciserar inte i satsen med t.ex. objekt eller adverbial utan förväntar sig förståelse ändå (jfr. ”han visar en härlig inställning” med ”hon har attityd”). Just inställning är ofta ett fascinerande inslag i fotboll då ett sämre lag kan vinna över ett bättre; t.ex. ”*Vilja slår klass*. Åtminstone ibland och ofta i en allsvensk bottenstrid.” (Arb. 1998-07-19) En mer bildlig term för detta är *hjärta slår hjärna*. Den som saknar inställning riskerar att *bli petad* – att bli av

med sin plats i laget. Verbet *peta* finns med hos K. Wikström (1968:117ff) men i en annan betydelse: betydelsen där är 'peta in bollen i målet' (se även *platsa* m.fl. ovan).

6.1.3. Matchen och dess förlopp

6.1.3.1. Karaktär, egenskap och utgång

Vilken karaktär och vilket förlopp en fotbollsmatch har beror på en mängd förutsättningar. Förutom lagens och spelarnas förberedelser och skicklighet, planens skick etc. har *motståndarnas* färdigheter stor betydelse. I boken *Metaforernas mönster* skriver Mall Stålhammar (1997:70–71) om den stelnade metaforen om balans som det riktiga tillståndet. Överfört till fotboll anses en match mellan två likvärdiga lag vara *jämn*, medan motsatsen alltså är *ojämn*. K. Wikström (1968:268) har ett par termer om ojämna matcher, t.ex. *utklassa*, *totalkvadda* och *torpedera*. En term som tillkommit senare är partikelverbet *skåpa ut* (av engelskans *scoop out*) substantiverat *utskåpning* (som f.ö. också kan betyda 'utskällning'): "Aldrig har jag sett en sån utskåpning av ett svenskt topplag." (AB 1995-11-03) Om ett lag på väg mot förlust gör mål som inte förändrar matchens utgång finns termen *tröstmål* för detta: "Peru fick ett tröstmål efter 69 minuter." (TT 2000-09-05)

Om ett resultat går emot experttipsen används ibland uttrycket *knall*, en ellips av *knallsensation* med första belägg 1972 (NEO). En term för ett matchförlopp där ett lag hamnar i underläge men gör det antal mål som krävs för vinst eller ledning kallas *vändning*: "Engelsk vändning genom Geoff Hurst och Martin Peters" (SvD 1996-06-26). Vid jämna matcher lönar sig ofta *grovjobb*, och ett vanligt uttryck ur det segrande lagets perspektiv är att man vunnit en *arbetsseger*. Exempel på hur dessa termer kan användas är "Det var inte precis show-fotboll på Värendsvallen. Utan grovjobb en kylslagen kväll." (GP 1997-11-06) respektive "...det var en typisk arbetsseger, tyckte IFK Malmös tränare..." (Arb. 1999-09-26).

Termen *press* finns hos Kaj Wikström i betydelsen att ett lag pressar motståndarna till att bara försvara sig, som t.ex. i ett citat från Dagens Nyheter 1920: "Andra halvtid inleddes med press mot amerikanska målet" (1968:258). Denna betydelse är fortfarande vanlig. (Se även *press och understöd* ovan.)

Ett stort antal termer används då idrottens folk skall förklara förluster och andra motgångar. Detta illustreras av att NEO bland sporttermer relevant har ordet *bortförklaring*. Inom fotbollen kan det vara

en dylik att hävda att ett lag gjort en *läggmatch*, dvs. lagt sig mot en konkurrent för att ge detta lag fördelar gentemot andra lag i samma tävling, eller frivilligt förlorat pga. vadslagningsfusk eller liknande. Det sistnämnda är fallet vid detta exempel om thailändsk fotboll: "Polislag fällt för läggmatch" (GP 2001-03-29). Vad gäller det förstnämnda fallet har ordet stark negativ laddning och är i det närmaste tabubelagt. Istället lindas det in som en AIK-spelare gjorde efter IFK Göteborgs förlust mot Helsingborgs IF i allsvenskans sista omgång 1999: "Göteborg hade ju inget att spela för och alla vet ju vilka känslor det finns mellan klubbarna, säger Tomas Gustafsson" (AB 1999-10-31).¹

Att säga att man gjort en *plattmatch* är en bild som knappast missförstås. Denna sammansättning kan spåras till Kaj Wikström (1968: 269) som skriver om "bli tillplattad" m.fl. uttryck. Man ser alltså *platt* i betydelsen 'intetsägande, banal' (Bonniers svenska ordbok 1991:411). Då egna lagets spel beskrivs som *hawaii spel*, innebär det okonstruktivt och oorganiserat spel. Samma innebörd har det då man kallar lagets agerande för *hönsgård*, vilket är en målande metafor och möjligen en hyperbol. Ett uttryck man gärna använder om motståndarnas mål, och mer sällan om sina egna, är *skitmål*. Detta innebär att målet inte gjordes av egen skicklighet utan slumpmässigt och turartat: "båda baklängsmålen i första halvlek var så kallade skitmål." (NA 1999-11-10). Att skribenten här skriver 'så kallade' är förstås ett tecken på uttryckets tveksamma lämplighet och status; ledare och spelare kan däremot använda det som en vedertagen term.

6.1.3.2. Enskilda sekvenser, prestationer och misstag

Fotbollsmatchen består av ett antal moment som utspelas under 90 minuter. För att beskriva dessa händelser finns en omfattande terminologi, och här har skribenternas krav på stilistisk variation gjort att många bilder och jargonguttryck uppkommit.

Satsning eller *att satsa* är ett ofta använt begrepp inom fotboll. En klubb kan göra en *satsning* på att utveckla sin verksamhet eller på att vinna sin serie etc. En ung spelare kan *satsa* på fotbollen liksom man kan satsa på karriären i arbetslivet. En *satsning* i en matchsituation innebär att man t.ex. offerar sig för att nå bollen i en *närkamp* med en motståndare. Likt *tempo* (se ovan) finns inget av dessa uttryck hos Kaj

¹ Eftersom Helsingborg vann matchen blev de svenska mästare, vilket AIK blivit vid något annat resultat. Gustafssons antydning är en oerhörd anklagelse i idrottskretsar och förmodligen fällt i besvikelsens affekt.

Wikström men de är vanliga idag. Dessa språkförändringar kan ses som ett tecken på att fotbollen blivit hårdare, snabbare och mer fysisk.

För att skapa målchanser utför laget det som idag kallas *uppspel*. Om man erövrar bollen och snabbt utför ett uppspel innan motståndarna hinner ställa om till försvarsspel är termen *kontring*. Verbformerna är partikel verbet *spela upp* (längs planen) respektive *kontra*. Uppspelet är nytt endast som term, medan kontringen är ganska ny även som föreelse.

Det finns ett antal termer som numera används om spelet vid motståndarnas mål. Man talar ofta om *förarbete* som utförs av den som ligger bakom en målchans. *Målgivande passning* används ofta medan *assist* är ovanligt och mer ett ishockeyuttryck. I referat i media används gärna adjektivet *ren* och presens participet *fristående* om spelare som får bollen i klart målchansläge. Om en spelare ensam utför något används ofta musikmetaforen *soloprestation*. En *gratischans* är precis vad det låter som: chansen uppkommer slumpartat utan att laget behöver anstränga sig något speciellt för den. *Reflexräddning* och *halvräddning* är termer som rör målvaktens agerande. Den förstnämnda är ju ett genomskinligt uttryck, och den sistnämnda innebär att målvakten motar bollen utan att kunna fånga den. Att målvakten då lämnar *retur* är en metafor, så vanlig att den fotbollsintresserade knappt noterar den.

Sidbyte som görs efter halva matchen är ett uttryck som ibland får symbolisera den procedur som sker i halvlek med vila, taktikprat och dryckpåfyllning; en typ av *pars pro toto*. *Spelarbyte* är namnet på ett moment som regeländringar gjort betydligt vanligare idag än före den period som kartläggs här (se nedan *bandybyte*).

Då speltiden är slut kan domaren ha lagt på lite tid pga. skador och liknande. Dessa minuter har under lång tid kallats *tilläggstid* eller elliptiskt *tillägg*: ”nu skall det bli slut på förvirringen som råder med fotbollens tilläggstid” (GP 1998-08-26). Under de senaste åren har en ny benämning för detta uppstått: *stopptid* (”En rättvis seger där Bois var nära kvittering på stopptid. HD 2001-04-17). Detta kommer förmodligen av en regel som säger att klockan skall gå till full tid för att domaren sedan skall meddela hur mycket tid han lagt till. När sedan denna tid gått blåser domaren *slutsignal*.

Uttrycket att *knäa* har tre betydelser: att stöta till bollen med knät, att regelvidrigt knäackla en motståndare samt att ’knäa pga. trötthet’ – förmodligen en kortform av uttrycket ’gå på knäna’ vilket man bildligt kan anses göra. Ingen av dessa betydelser är speciellt vanlig.

Tillslaget, då man sparkar bollen, är ett moment som ger upphov till flera termer som t.ex. ”... en norsk gutt med ett härligt tillslag på bol-

len” (GP 1998-04-07). Att substantivformen av verbet *slå* och inte *sparka* används är ett fenomen som även Kaj Wikström tar upp (1968:82ff). Att *sparka* ses negativt; man kan säga *sparka och spring* om dålig fotboll och *man sparkar inte boll, man spelar*, men paradoxalt nog heter det *straffspark* och *frispark* osv. Distinktionen mellan *spela* och *sparka* är ett bevis på att man behärskar fackspråket: den initerade säger *spela* medan den oinvidge inte ser skillnaden. Definitionsmässigt är det egentligen samma sak, något Randveer (2001:3) tar fasta på då hon citerar Gundersen (1985) i frågan varför hålet i en synål kallas *öga* och inte *hål*: för att signalera kunskap skall man använda den ”riktiga” termen. Benämningar för de olika varianterna av tillslag (eller sparkar) beror oftast på var på foten tillslaget sker, som t.ex. *insida* eller *ytersida*.

Spelarnas prestationer vid skapande av målchanser är ju det viktigaste momentet vid mediareportering från fotbollsmatcher. Därför finns det gott om termer här. Vid det ovannämnda *förarbetet* är metaforen *väggspele* vanligt, något som hos Kaj Wikström kallas *växelspele* (1968:173). Att bollen slås från kanten med skruv och går i en båge in framför mål, har påhittiga skribenter döpt efter bollens bana i luften: *bananinlägg*, som ”Ett bananinlägg gick över och förbi MFF-försvaret (TT 1998-08-12). *Bollmottagaren* eller elliptiskt *mottagaren* kan *ta ned bollen* eller substantiverat göra en *nedtagning*. Att ett skott är *otagbart* innebär underförstått att skottet är detta för målvakten. Vid försvarsspel finns termen att *fläka sig* om spelare som offerar sig för att ta bollen från anfallaren.

Termer för att stöta bollen med huvudet tas tämligen grundligt upp av både Kaj Wikström (1968:139–141) och Fritiof Wikström (1970:116). Nya är dock termerna för att kasta sig och nicka: *språngnick* eller *språngskalle*. Termerna *bicykleta* eller försvenskat *cykelspark* för att hoppa upp med fötterna över huvudet och sparka bollen är relativt nya. Enligt NEO finns de sedan 50-talet, medan Kaj Wikström inte tar upp dem. Han kallar detta *saxspark*, *brassspark* och *konstspark* (1968:122).

Termer som beskriver misstag är ofta ironiska. *Tavla* som finns bland NEO:s sporttermer är ett begrepp för misstag: *målvaktsstavla* etc. Detta har även utvecklats ytterligare, som i uttrycket *göra en Rembrandt*: ”Vi andra som i Sportnytt såg IFK Göteborgs Bengt Andersson svara för årets ’Rembrandt’ mot Häcken kan bara hålla med” (SvD 1998-08-24). Att just den konstnären fått symbolisera misstaget torde bero på kombinationen av det uttrycksfulla namnet och att han är en av de mest kända konstnärerna; det finns inget liknande uttryck med

t.ex. Picasso. Ironi finns också i benämningen för dålig, svår eller omöjlig passning: *kompispassning* eller förkortat *kompispass*: ”B-G skickade iväg ett kompispass i midjehöjd” (HD 1998-10-03).

Att ironin inom fotbollen fanns långt innan den blev ett begrepp för en generation exemplifieras av K. Wikström (1968:253) med att man inom fotbollen har en märklig användning av lemmat *justera*: ’att tillfoga skada’. Att *justerad* där betyder ’skadad’ och inte, som det borde göra, tvärtom visar han belägg för redan i DN 1915. Detta förklaras med att ironi troligen använts för namngivningen. Danielsson (1914) skriver i en artikel i *Språk & Stil* att uttrycket användes av sjömän i Stockholm med denna betydelse, vilket med tanke på sammanfallet i tid bör vara ursprunget till användningen inom fotbollen även om det omvända förhållandet inte kan uteslutas.

6.1.4. Domarna och spelets regler

En för spelet viktig men svår och ofta otacksam roll är domarens. Ett försök att underlätta för domaren har gjorts genom att domarens assistenter fått utökade befogenheter. Den gamla termen *linjeman* betecknade en person vars uppgift var att signalera för offside och då bollen var utanför planens sidlinjer. Termen byttes till *linjedomare* då dessa fick ansvar att gå in och korrigera då de såg sådant huvuddomaren missade. Ytterligare höjd status markeras av att den numera officiella termen är *assisterande domare*, även om man i vardagligt tal fortfarande använder ordet *linjeman* om dessa.

En annan regeländring som förändrat fotbollsterminologin är att målvakten i ett försök att göra spelet mer attraktivt sedan 1992 inte får ta bollen med händerna om den avsiktligt spelats från en medspelare. (Regeln gäller dock inte om bollen nickas till målvakten.) Termen *bakåtpassning* användes tidigare huvudsakligen för passningar till målvakten men från att ha varit ett illa omtyckt moment i spelet är det idag ofta namnet på ett regelbrott, dvs. de bakåtpassningar som målvakten tar med händerna: ”Hur i h-e kan han blåsa för bakåtpassning? undrar Ravelli” (AB 1997-11-06). Ytterligare en regeländring som införts successivt under 80- och 90-talet är att man i ungdomsfotboll och i lägre serier numera får byta in spelare som tidigare bytts ut. Regelboken kallar systemet ”*flygande byte*” (2000:17) men citationstecknen visar att termen inte är riktigt lexikaliserad och vedertagen. Eftersom systemet länge använts i bandy kallas det ibland talspråkligt *bandybyte*, vilket i mitt tycke är en lämpligare term eftersom *flygande byte* mer associerar till byten under spelets gång som i t.ex. ishockey och handboll.

Om *målkamera* tillhör fotbollens fackspråk är en både språkvetenskaplig och något filosofisk fråga. Att det inte används som fysiskt begrepp vid fotbollsmatcher talar mot, men diskussionen som för närvarande förs om att införa målkameror som hjälp för domarna vid tveksamma situationer talar för. Frågan är svårbesvarad och hypotetisk.

Ett uttryck som används mycket är det franska lånet *juste*, ibland försvenskat till *schysst*. Ingen av formerna finns hos K. Wikström, medan de och motsatsen *ojust* finns i NEO. *Ojust spel* kan generellt sägas vara en samlingsterm för regelbrott i fotboll. Ett sådant är ju att ta bollen med handen och kallas ibland vardagligt *handboll*, vilket är en hyperbol med tanke på sporten med detta namn. Ett regelbrott som fick skärpt straffpåföljd under 1980-talet var hindrandet av spelare i klar målchans, vilket gav upphov till termen *frilägesutvisning*: ”Straff och frilägesutvisning på Kuffour” (AB 2000-09-14). Utvisningar kan f.ö. vara av *grov* eller *lindrig art*, där den grova kan ge ytterligare bestraffning. Begreppet *varning* finns inte hos K. Wikström eller NEO men måste anses tillhöra fotbollsspråket. *Gult* och *rött kort* som domaren visar den spelare som varnas respektive utvisas får ibland symbolisera följden: ”Zidane fick rött kort i går.”(AB 1998-06-19).

Domaren kan vid en regelvidrighet välja att avvakta med avblåsningen om han anser att spelaren som utsätts ändå har möjlighet att fullfölja sin intension. *Fördel av bollen* eller ellipsen *fördel* är termen för detta.

6.1.5. Termer vid utslags- och serietävling

Den fotbollsintresserade poeten Nils Ferlin lär ha travesterat ett bevingat uttryck om Sveriges historia med ett om vår geografi: ”Sveriges geografi är dess fotbollstabeller”. Fotbollens tävlingar har förstås sina namn och termer för denna kategorisering är *seriespel* eller vanligen ellipsen *serie*, *cupspel* (*cup*) samt *turnering*. Denna terminologi är gammal och en del av termerna fanns redan tidigt i den svenska fotbollshistorien och tas upp av F. Wikström (1970:93–94). Min undersökning visar att de har utvecklats sedan dess.

6.1.5.1. Seriespel

Seriespelet innehåller *tabeller* som i sin tur bl.a. innehåller en kolumn för *målskillnad*. Seriesystemet är indelat geografiskt och efter förmå-

ga; i toppen finns serier som engelska *Premier League* och italienska *Serie A*, medan de högsta svenska serierna benämns *Allsvenskan* och *Superettan*. Det förra svenska namnet är gammalt och är ett begrepp inom fotbollen: alla de bästa svenska lagen i en serie. Under denna numreras och benämns serierna med det militära lånet *divisioner*: division I högst och sedan en geografisk pyramid nedåt där den lägsta serien har det högsta numret (varierande från VI till VIII beroende på distrikt). Viktigt i terminologin är de romerska siffrorna. De lägre serierna har ofta självironiska smeknamn som gärna används av utövarna själva, t.ex. *division tusen*, *lingonserien* och det vanligaste: *gärdsgårds-serien*, ibland förkortat *gärdsgårn*.

Fram till en förändring av seriesystemet i början av 80-talet kallades *Allsvenskan* även *division I*, och den näst högsta serien kallades *division II*. För att få bättre klass på den svenska elitfotbollen ändrade man återigen seriesystemet inför säsongen 2000 och slog ihop de tidigare två division I-serierna till en, kallad *Superettan*. För den som är insatt i fotbollens fackspråk är *Allsvenskan* och *Superettan* lexikaliserade uttryck, medan värdeladdningen i det sistnämnda gör att det låter som om den serien vore den bättre. Detta kan ses som ett sätt att ljuga med terminologi, t.ex. för att öka intresset för serien.

Som i mycket annat inom detta fackspråk är även denna sektor en blandning av officiella termer och jargongartat språk. Till de senare hör en term som *häng*: ”Svennis gäng har åter häng” (GP 2000-05-02), dvs. laget ifråga har möjlighet att komma i fatt lagen som ligger före i tabellen. Benämningarna på hur lagen placerar sig i en serie, *topplag*, *mittenlag* och *bottenlag* är också jargong men dessa termer är helt genomskinliga och ganska vedertagna. Om bottenlag finns också termen *jumbolag* eller *jumbo* och en match mellan de två sista lagen i en serie kallas *jumbofinal*: ”Idag är det jumbofinal i allsvenskan.” (AB 2001-05-10). Motsvarande match mellan de två topplagen benämns *seriefinal*: ”Seriefinal i den italienska fotbollen på söndag” (AB 1996-10-06). Slutledet *-final* (av latinets *finalis* – ’det sista’) har inom bollsporterna genomgått en betydelseglidning och innebär i de här sammanhangen inte att det är den sista matchen utan helt enkelt att de för tillfället två bästa (eller sämsta) lagen möts. Ytterligare ett steg ifrån den betydelsen är då man talar om *liten seriefinal*: lagen som spelar är inte de två främsta, men finns i toppen av serietabellen. Kriterierna för ett sådant uttryck är flytande och det kan uppenbarligen användas ganska godtyckligt: vid TV 4:s sportsändning 10/6 2001 ansåg reportern att en match kunde kallas *liten seriefinal* trots att det ena laget, AIK, låg först på tabellens sjunde plats!

Sedan 1989 innebär seger i seriespel att laget får tre poäng i stället för som tidigare två. För att få stilistisk variation kallas en vinst ibland *trepoängare* med olika variationer som *ta tre poäng* etc.: ”Örjan Glans känner stor lättnad efter säsongens första trepoängare” (NA 1999-05-14). Dessa termer har därmed ersatt *tvåpoängare* med olika varianter som K. Wikström nämner (1968:263ff). Även *dela potten* (K. Wikström 1968:275) m.fl. om oavgjorda matcher har genom trepoängsregeln mer eller mindre försvunnit. Om viktiga matcher, t.ex. seriefinaler, användes tidigare uttrycket *fyrapoängsmatch* (t.ex. två belägg i DN 87). Med trepoängssystemet försvann förstås detta från fotbollen, och det verkar inte ha ersatts av *sexpoängsmatch* som helt saknas i konkordanserna från tiden efter regelns införande.

6.1.5.2. Övrigt spel

Vid sidan av seriespel är *cupspel* den typ av tävling som genererar flest termer. Själva termen *cup* har en intressant bakgrund: ursprungligen var det den pokal (engelskans *cup*) man tävlade om men genom metonymi har ordet kommit att beteckna själva tävlingen i många idrotter. I fotbollens fall är betydelsen ’utslagstävling’ t.ex. *Svenska cupen*.

Att varje match skall avgöras och det förlorande laget slås ut innebär ett antal termer om slutresultatet är oavgjort. En är *omspel* som för övrigt även kan betyda att en seriematch spelas om ifall det förlorande laget lämnar in en protest till arrangören och får bifall. *Förlängning* är ett annat begrepp för det spel som följer efter ordinarie matchtids slut. Sedan 1996 används termen *golden goal*, en ny regel som innebär att det lag som gör första målet i förlängningen vinner matchen. Att ingen svensk term finns gör det möjligt att dra en parallell till då ishockeyn införde samma regel på 70-talet under namnet *sudden death*. Tingbjörn (1976:112) berättar om Dagens Nyheters läsartävling för att hitta en svensk term för detta. Tingbjörn uttrycker också sitt missnöje med det vinnande förslaget *knall och fall* och historien ger honom rätt: detta uttryck har aldrig använts. I Press 98 finns belägg för *gyllene mål* i stället för *golden goal*, men än så länge har detta inte fått något större genomslag så det engelska uttrycket lär bestå.

Slutspel och *turnering* är idrottstermer som inte är specifika för just fotboll men som har en lite speciell betydelse inom detta språk. Samtliga andra stora bollsporter i Sverige har slutspel i form av cupspel där det segrande laget blir svenska mästare. Fotbollen har under en period

under 80- och 90-talet provat detta men gått tillbaka till att Allsvenskans seriesegrare också blir svenska mästare. *Slutspel* används inom fotbollen mer i sammanhang som VM- och EM-slutspel: någon månads intensivt matchande där världens respektive Europas bästa landslag skall koras. Ibland talas det även om VM-turnering om samma tävling men den associativa betydelsen för *turnering* är snarare Gothia Cup och liknande ungdomsevenemang: några dagar där ungdomar kommer samman för att träffas, ha roligt och spela fotboll (eller någon annan idrott).

Matcher som inte ingår i någon tävling har också sina benämningar. Före större matcher spelas ibland *förmatch* t.ex. mellan veteranlag eller ungdomslag, och *träningssmatch* och *vänskapsmatch* är genomskinliga sammansättningar för dessa matchers orsak. Den förstnämnda av dessa termer finns inte i de äldre listorna, medan F. Wikström (1970) har belägg från tiden före 1905 för de två övriga.

6.1.6. *Supporterspråket*

Åskådarnas språk och beteckningar på åskådarna är något som Kaj Wikström (1968) utelämnar i sin avhandling, möjligen beroende på att supporterkulturen då inte hade den omfattning den har idag. Det mediala intresset för publiken har under den tidsrymd mitt arbete koncentrerar sig på varit stort, men mest har man fokuserat på de negativa sidorna. En term som *läktarvåld* är ny men faktiskt inte företeelsen: Aage Radmann berättar i sin licentiatavhandling i sociologi, *Fotbollslandskapet*, om supporterbråk redan under 1900-talets första decennier (1999:69 m.fl.).

Radmann beskriver hur livet på läktaren förändrats drastiskt sedan slutet av 60-talet, och denna förändring har givit ett nytt språk och en ny terminologi. Genom TV-programmet Tipsextra som började sändas 1969 influerades svenska fotbollsanhängare att anamma den engelska stilen med sånger på läktarna och kläder i klubbens färger. Termen *supporter*, som är ett engelskt lån, fanns dock redan tidigare: första belägget är enligt NEO från 1934.

En ny företeelse på läktaren var att klubbarnas mest hängivna anhängare gick samman och utgjorde det som kommit att kallas *hejarlack* (ett uttryck med första belägg 1921 som fått viss nyansskillnad i betydelse), vilket förkortats till *klacken* och försetts med prefix som hänför sig till respektive lag, t.ex. *Öisklacken*, *AIK-klacken* etc. Dessa supportertror utgör en viktig del i fotbollens underhållningsvärde men med denna positiva del av publiken beblandade sig också den mest ne-

gativa: de personer med engelska influenser som givit upphov till termer som *huligan* och *huliganism*.

De två sidorna hos supportrarna, den positiva och den negativa, går igen i deras språkbruk. Språket är oerhört värdeladdat med termer om att älska och att hata. Då försök gjorts att förbättra attityden hos supportrarna har man bl.a. koncentrerat sig på att förändra språket och t.ex. få bort de värsta nidramsorna om motståndarlaget. Hyllningar till det egna laget består bl.a. av de smeknamn lagen fått av supportrar och media. K. Wikström visar att detta förekom redan tidigt i fotbollshistorien (1968:61ff), och vissa smeknamn är idag ganska vedertagna begrepp. Exempel är den göteborgska modellen att namnge efter lagens färgkombinationer på dräkterna: *Blåvitt* för IFK Göteborg, *Grönsvart* för Gais och *Rödblått* för Örgryte IS.

Influenser från andra länder syns tydligt i supporter-kulturen. Som tidigare sagts är England platsen för det mesta av inflytandet t.ex. med den stora mängden anglicismer. Den negativa synen på fotbollssupportrar har sitt ursprung här. De senaste åren har emellertid en sydländsk influens syns på läktarna: användandet av flaggor, konfetti och fyrverkerier har ökat markant och detta fenomen har fått benämningen *tifo* från italienska där ordet betyder 'anhängare'.

En intressant illustration till det starka emotiva drag som finns bland supportrars språk är en polemik som från och till pågått på Göteborgs-Postens sportsidors insändarspalt. Klubben *Göteborgs Atlet och IdrottsSällskap* har mycket länge förkortats *Gais* och striden har gällt hur detta namn skall se ut i skrift: supportrar har hävdade att tidningarna skall skriva det med versaler, *GAIS*, medan tidningen hävdade Svenska språknämndens (2000:103) rekommendationer om initialförkortade namn: *Gais*. En sådan fråga kan synas vara en petitesse men ger en språklig aspekt på de starka känslor som finns i denna sektor av fenomenet fotboll.

6.2. Anglicismer och försvenskningar

Eftersom fotbollen kom till Sverige från England är lånen många redan i den gamla terminologin. Idag lever vi i ett samhälle där det engelskspråkiga inflytandet allmänt sett är mycket stort, vilket gör att nya termer också tenderar att få engelsk skepnad. Både när det gäller äldre och yngre terminologi har det funnits tillskyndare för mer försvenska-de uttryck, något som ibland lyckats men ofta inte. Att finna något mönster är svårt, möjligen kan det ibland vara problematiskt att hitta

svenska uttryck som både är *pregnanta* och ”snärtiga”, vilket gör att man behåller det engelska. Exempel på detta är ovannämnda *one-touch football*: ”ett-tillslags-fotboll” fungerar inte och ”spel med ett tillslag” är allt för långt. Andra sådana exempel är det nya *target player* och det gamla *offside*. Om det senare skriver K. Wikström (1968:248) om resultatlösa tidiga försök att försvenska.

En av fotbollens tidiga tillskyndare, idrottspionjären Viktor Balck, beskrivs av både K. Wikström (1968:44 m.fl.) och F. Wikström (1970:99) som språkpurist i meningen att han ogärna ville behålla engelska termer. I stället försökte han översätta och t.ex. kalla *back* för *bakre* och *forward* för *främre*.

Utifrån många av de engelska uttrycken skapades förstas svenska termer, och både K. Wikström och F. Wikström tar upp detta. Dessa har ofta använts som synonymer, t.ex. *back* – *försvare* eller *försvare* och *forward* – *anfallare* eller *anfallsspelare*. I tabell 1 och 2 nedan finns exempel på sådana semantiska paralleller och deras användning under 70-, 80- och 90-talen.

Användande av konkordanser kan innebära vissa metodiska problem, främst pga. homonymi- och polysemiproblemet. Sökning på ett ord som *försvare* i alla former ger t.ex. ett ohanterligt antal träffar i betydelseerna militärt och juridiskt försvare, och ordet *back* med för- och efterled ger träffar som *backa* (upp) och *Smedjebacken*. För att få ett lämpligt material att arbeta med begränsade jag därför sökningen till *back*, *försvare* och *försvare*, i bestämd form singularis och pluralis, samt sammansättningar med dessa. Då det gäller den andra undersökningen, *forward* – *anfallare* – *anfallsspelare*, sökte jag likadant, med undantaget att jag här sökte på obestämd form. Detta beror på att jag bedömer det engelska lånet *forward* som svårböjt i bestämd form: *forwarden* och *forwardsen* används, men jag misstänker att journalister undviker de formerna, i synnerhet pluralformen. Nämnas bör också att Svenska språknämnden rekommenderar att pluralformer med -s undviks. Formen *forwardarna* är otymplig, och det finns endast två belägg sammanlagt i de tre korpusar jag sökt i (se nedan). Än ovanligare är *forwardsen* som helt saknas. *Forward* och *forward* däremot bedömer jag som användbara termer. *Anfallare/anfallsspelare* blev därmed en sökning efter homonymer då dessa avledningar är likadana i singularis och pluralis.

Detta material gick jag sedan genom för att rensa ut allt som inte är relevant för fotboll. Fortfarande fanns polysemin av t.ex. *försvare* som synonym för försvarsadvokaten. Termer som *backen* och *forward* används dessutom i andra lagsporter som ishockey och basket. En liten tolerans förbehåller jag mig då det fanns några få belägg där jag av

kontexten inte kunde bedöma vilken idrott det gällde. Felmarginalen bör emellertid vara liten och inte förändra resultatet av undersökningen. Konkordanserna som använts är Press 76 (med ca 1 miljon ord), DN 87 (ca 4 miljoner ord) samt den senaste, Press 98 (ca 9 miljoner ord). Att antalet träffar ökar i de senare korpusarna beror förstås på att materialet vuxit i de senare. I tabellerna har jag adderat singularis- och pluralisformerna.

TABELL 1. *Engelska och svenska termer för defensiva spelare i pressen*

KONKORDANS	BACK	FÖRSVARARE	FÖRSVARSSPELARE
Press 76	35	4	2
DN 87	106	5	1
Press 98	124	22	5

TABELL 2. *Engelska och svenska termer för offensiva spelare i pressen*

KONKORDANS	FORWARD	ANFALLARE	ANFALLSSPELARE
Press 76	8	1	0
DN 87	46	8	12
Press 98	45	99	8

Man kan tydligt se att de svenska termerna *försvarare* och *anfallare* ökat i jämförelse med de engelska lånen *back* och *forward*. I synnerhet har detta skett från 1980-talet, och 1998 är *försvarare* i proportion till *back* vanligare än 1987, medan *anfallare* t.o.m. är betydligt oftare använt än *forward* 1998. Detta kan sägas vara en paradox i en tid då det engelska inflytandet på språket är stort, och kanske kan man ana att språkbruket är på väg att pendla tillbaka mot mer purism. En annan förklaring kan vara att *back* och *forward* associeras med äldre strategiskt tänkande (se även Balcks förslag med *bakre* och *främre* ovan).

6.3. Överförda betydelser

Det finns olika teorier om hur man avgränsar fackspråk från varandra och om man kan sortera språket i allmänspråk och fackspråk eller om

fackspråk är en del av allmänspråket (se t.ex. Laurén & Nordman 1987:27–37 och Myking 1993:59). En aspekt som möjligen försvårar distinktionerna mellan dessa är överförda betydelser: då brukare av olika fackspråk lånar från och till andra fackspråk. Som tidigare nämnts har idrotten, och därmed fotbollen, fått stort utrymme i dagens samhälle, vilket gör att en del termer lånats därifrån till att få helt andra betydelser. För att redogöra för dessa tar jag hjälp av ordböckerna NEO och i viss mån Bonniers svenska ordbok. En del termer finns dock inte med i dessa, och många av de överförda betydelserna är starkt vardagliga och jargongartade. Vissa av termerna finns i olika lagbollsporter men fotboll är då det omarkerade fallet, dvs. det som det syftas på om inget annat nämns.

A-lag och *B-lag* är idrottstermer som fått överförd betydelse som 'arbetsmarknadens A-lag' etc. Dessutom finns den ironiska betydelsen där a-laget som 'de bästa' används om de mest utslagna i samhället: missbrukare osv.

Bortaplan och *hemmaplan* används om t.ex. arbetsplatser: 'arbeta på hemmaplan'. Ett jargonguttryck är *hemmamatch/bortamatch* om tillfälliga sexuella förbindelser i det egna hemmet respektive den tillfälliga partners. Här kan noteras att svenskan saknar term för engelskans *one night stand* (se Lindström 2000:181).

Gult och *rött kort* är termer som ibland fungerar som pars pro toto då de symboliserar hela handlingen vid varning eller utvisning: "NN fick rött kort" (se ovan under *Domaren och spelets regler*). Utanför idrotten kan dessa användas som just varning eller utvisning. Oftast är detta jargong men ett exempel är att vissa parkeringsbolag har ett *gult kort* de ibland använder t.ex. då de nyligen ändrat parkeringsföreskriften i ett område. Har man tur får man då en varning om denna förändring i stället för parkeringsböter.

Klackspark är ett uttryck från fotbollen som länge använts för sorglöshet och lätt sinne: 'ta livet med en klackspark'.

Kick-off, matchens start, är en mycket gammal term inom fotbollen. På senare år har den fått en annan bildlig betydelse: företag och organisationer har *kick-off* för försäljningskampanjer och liknande. Ett exempel från näringslivet: "På min nuvarande arbetsplats har vi haft en Kick-off-dag" (GP 1997-04-07). Uttrycket är tämligen genomskinligt och man kan ana sig till betydelsen. Den svenska varianten *avspark* som används parallellt i den ursprungliga betydelsen används också i den nya betydelsen, men detta förefaller inte vara lika vanligt.

Höjdare är ett uttryck som verkar ha uppstått parallellt i två betydelser: NEO har belägg för betydelsen 'hög boll i fotboll' från 1966 och 'högt uppsatt person' från 1965. Dock har K. Wikström belägg från

finlandssvenska Idrottsbladet redan från 1945 (1968:129). Det finns också en tredje betydelse om upplevelser från 1980-talet: ”filmen är en *höjdare*” vilket kan vara en bild, inspirerad av bollens höga bana.

En ganska ovanlig överförd betydelse är *långskott* för ’chansning med små möjligheter att lyckas’ som detta katakresartade exempel från en artikel om spel på trav: ”Jag fiskade skrällar i onsdags, riktiga långskott, och visst blev det napp” (AB 2000-09-01). En liknande term är *straffspark* för ’upplagt läge’, även denna med ett travexempel: ”Fridhems Ambra /.../ lär bli stor favorit, men det här är ingen ’straffspark’” (MT 2001-01-05). Båda dessa används endast som slanguttryck.

Stolpe-in respektive *stolpe-ut* är termer som allmänt kan användas för med- och motgång: ”Det har varit mycket *stolpe ut* senaste tiden, säger orienteringens första heltidsproffs Fredrik Löwegren.” (AB 2000-05-08).

Ett slanguttryck ur den juridiska världen som tagits från lagidrotten och nu börjar bli ganska vedertaget är *målvakt* i betydelsen ’bulvan’ t.ex. en person med näringsförbud använder sig av en målvakt, ofta från A-laget (!), som står som formell ägare till företag vid ekonomisk brottslighet och företagsplundring, eller då familjemedlemmar och vänner till ensamföretagare ställer upp med sitt namn som styrelseledamöter.

I politiken finns det uttryck med starka fotbollsassociationer. Ett par av de vanligaste är *mittfält*, som ’det politiska mittfältet’, och uttryck som ”politiker på *vänsteryttern*” är metaforer hämtade från fotbollen.

Att befinna sig *offside* i en situation utanför idrotten innebär helt enkelt att man på något vis är felplacerad: ”Polismyndigheterna kan låta det enskilda småbrottet passera utan åtgärd /.../ i syfte att ställa de folkvalda lagstiftarna *offside* /.../. Drivkraften är förstås pengar” (NA 2000-06-21). Denna term hör till dem som finns i andra idrotter men som i första hand associeras till fotboll bl.a. för att fotbollen är störst och var först.

En term som inte finns hos NEO vare sig i sin gamla betydelse eller i sin nya är *stolpskott*: ett nedsättande uttryck för något eller någon man anser vara misslyckat – ”Laila Freivalds lägenhetsaffärer, får också moderaternas partisekreterare att mysa: – Man kan inte vara annat än skadeglad. Det är sällan man ser så många stolpskott samma vecka” (SvD 2000-08-28). I det här exemplet skulle egentligen *självsmål* som är ett fundamentalt misstag i fotboll och andra bollsporter vara mer relevant. Detta används också bildligt i sammanhang utanför sitt ursprung: ”Självsmål i kriget mot aids” (GP 2001-06-29).

Stolpskottet är ett intressant exempel på hur ett uttryck kan få en annan, egentligen ologisk, betydelse i sin sekundära användning. Ordet borde bildligt betyda något som det är i fotbollen, t.ex. 'bra men resultatlöst försök' eller liknande, men en sökning i Mediearkivet (med sex belägg för varje) visar att *stolpskott* används utanför bollsporterna synonymt med hur *självsmål* används. Termen är helt ogenomskinlig men lexikaliserad till att betyda något väldigt negativt.

6.4. Föråldrade och utbytt uttryck

Liksom det allmänna språket förändras fackspråken: nya termer kommer till och andra försvinner. Både K. Wikström (1968) och F. Wikström (1970) beskriver hur nya termer provats och vilken utveckling de fått. Exempel är hur man använder sig av citationstecken en period innan termen stabiliserats och accepterats. Andra termer provas en period för att sedan försvinna (t.ex. *goal* för *mål*; se K. Wikström 1968: 18ff) och en tredje kategori är termer som länge använts men som av olika anledningar försvinner eller blir mycket ovanliga.

Som tidigare nämnts kallades spelarna med utgångspunkt mellan försvar och anfall länge för *halvback*. Detta uttryck började under 1960-talet ersättas med *mittfältare* och används numera bara vid återblickar på fotbollshistorien. I Press 76 finns det inga belägg för *halvback* inom fotbollen vilket visar att ett begrepp på ganska kort tid helt kan försvinna. Termen preciserades av uttryck som *centerhalvback* vilket vanligen förkortades *centerhalv*. Dessa har naturligtvis också försvunnit.

Att taktiska förändringar kräver nya termer har tidigare konstaterats, och de gör likaledes att andra försvinner. Den spelare som spelade i mitten av anfallet kallades *centerforward* och ordet förkortades *center*. I dagens taktiska uppställningar med en eller två anfallsspelare har uttrycket försvunnit av närmast geometriska skäl. Samma utveckling har de andra benämningarna på anfallets positioner fått: *höger- och vänsterinner* används inte heller längre medan *ytter* fortfarande används men då om mittfältets *kantspelare*. Även om inte *inrarna* finns kvar per definition används uttrycket dock om deras utgångspunkt: "Ljung hittade Jonsson som osjälviskt spelade in bollen från [högerinnerposition](#)." (HD 1997-09-25).

Tidigare användes *halvbackskedja* och *anfallskedja*, uttryck som idag är borta. Ellipsen *kedja* användes om den senare, men eftersom länkarna i dag är få är inte heller detta uttryck vare sig relevant eller särskilt vanligt.

Substantivet *centring* med verbformen *centra* betydde ursprungligen 'passning in i planens centrum' och blev senare en allmän synonym till *passning* respektive *passa*. Dessa termer var vanliga men används inte alls idag, och saknas redan i Press 76.

7. Diskussion och slutsatser

Att försöka kartlägga terminologin i ett fackspråk som fotbollens är en svår uppgift och säkerligen är det ingen tillfällighet att det finns relativt lite rent lexikalt inriktad forskning om fackspråk. Då jag sökt efter termer inom detta område kan jag konstatera att det trots att tidsrymden är ganska kort finns väldigt många termer i ämnet fotboll. Det stora flertalet av dessa kommer från media eftersom det i dagens samhälle skrivs mycket och idrotten får mycket utrymme i media.

Fotbollsspråket kan mycket väl tjäna som exempel på att förändringar i ett fackområde kräver och genererar förändringar i dess fackspråk. Fotbollen är ett flexibelt och dynamiskt strategispel och taktiska innovationer hos fackfolk har givit spelet nya termer medan andra blivit otidsenliga och försvunnit: det klaraste exemplet i detta material är *halvback* som var en självklar och vedertagen term, men som på något tiotal år på 60- och 70-talen helt ersattes av *mittfältare*. Jag noterar också att termer kan stelna och leva kvar trots att de är irrelevanta: att dagens målställningar av metall fortfarande jargongmässigt kan kallas *trävirke* är ett exempel på ogenomskinliga uttryck som kan verka obegripliga om man inte kan fackspråket. Andra sådana uttryck från idrottsspråket är de överförda *målsnöre* och *startgropar* från friidrotten: metaforiska uttryck där ursprungsbetydelsen knappast längre existerar. Denna konservatism är allmän och kan jämföras med ord som *plastglas* och *bläckhorn* eller att motordrivna fartyg ännu sägs *segla* samt att man säger sig mäta virke och spik i *tum*.

Eftersom jag haft tillgång till Kaj Wikströms uttömmande förråd av termer som användes fram till 1960-talets mitt, kan jag se hur motsvarande förändringar i spelet speglas i de nya termerna. Exempelvis kan man se att spelet är betydligt snabbare idag än på 1960-talet genom att termer som *tempo* och *kontring* inte finns i det äldre materialet.

Fotboll är ett komplext spel: det handlar inte bara om att vara snabbast, starkast eller uthålligast utan dessa faktorer spelar in tillsammans med andra faktorer som samarbete, s.k. flyt, taktisk klarsynthet, vilja, spelglädje osv. Denna komplexitet gör att fotbollens språk också blir komplext: eftersom det finns väldigt många åsikter talas det mycket om

fotboll, och den breda mediareporteringen skapar en omfattande terminologi. Det stora antalet aktörer, ledare, spelare, publik, journalister etc., gör att det parallellt med den etablerade terminologin finns ett stort och viktigt jargongspråk. Jag har ibland kunnat uppfatta komplexiteten som ett problem t.ex. vid sorteringen av termerna.

Sportspråket beskylls ibland för att vara laddat med klichéer vilket det säkert ofta är. Ändå kan man tydligt se att sportskribenter har ambitioner att variera sig, vilket ger en närmast outsinlig ström av synonyma uttryck för moment och företeelser inom fotboll och andra sporter. Här finner man bl.a. ett bildspråk med massor av mer eller mindre välfunna metaforer.

Med risk att verka subjektiv anser jag att man kan hävda att fotboll är det *omarkerade fallet* vid många uttryck som skulle kunna vara hämtade från andra idrotter. Det omarkerade fallet är alltså det som åsyftas om inget annat anges. Att *klackspark*, *straffspark* och *kick-off* kommer från fotboll är självklart då de inte finns någon annanstans men jag hävdar att även *målvakt* och *stolpskott* i överförd betydelse i första hand har sitt ursprung hos fotbollen även om det teoretiskt vore tänkbart med andra idrotter.

Fotbollens språk visar samma egenskaper som andra fackspråk: det finns inga vattentäta skott mellan olika teknolekter utan språkbrukarna lånar friskt från andra fackområden. Lånen går fram och tillbaka, inte bara till närliggande sektorer utan även till och från fackspråk inom helt skilda genrer. Är metaforerna bara tydliga nog fungerar de långt utanför sin egen sfär. Fotbollen lånar ofta från det militära och kulturella språket, medan det finns många spår av fotbollsspråk i allmänspråket som t.ex. ovannämnda exempel om chansningar (*långskott* och *straffspark*). Att modeord lånas från andra fackspråk till fotbollens språk finns ett aktuellt exempel på då den något floskelartade arbetsmarknadstermen *spetskompetens* används även inom fotbollen.

Anglicismer är en språklig företeelse som förekommer mycket i idrottsspråk. Det finns flera orsaker till detta: vad gäller fotbollen framstår det som särskilt naturligt eftersom denna sport har engelskt ursprung, och England genom historien haft stort inflytande på sporten och därmed på språket. Intressant är att man i Sverige ofta försökt hitta svenska motsvarigheter till de engelska termerna, något man i vissa fall lyckats med men i många fall inte. Orsaken till att man behåller de engelska termerna i vissa fall är att det kan vara svårt att hitta behändiga och pregnanta uttryck på svenska: ett exempel är försöken att översätta *offside* till *fel sida* eller *ur spel* (F. Wikström 1970: 113–114), något som inte slog igenom. En annan orsak till att för-

svenskningar ibland stannar på försöksstadiet kan vara det faktum att nya uttryck behöver få ett antal användare med inflytande för att bli allmänt. Lindström (2000:116–118) har en teori om att nya ord känns obekväma innan de antingen försvinner igen eller blir allmänna.

I vissa fall används anglicismen parallellt med ett översättningslån, t.ex. *kickoff* och *avspark*. Det uppenbarligen stora behovet av synonymmer i fotbollsspråket gör att ibland både det engelska och det svenska uttrycket används: *forward* och *anfallare* fungerar t.ex. båda lika bra.

Att engelska spelar en stor roll i det svenska fotbollsspråket förklaras också av att det i dagens samhälle är ett lingua franca; ett internationellt språk, behärskat av en stor del av världens befolkning, och med stor påverkan på ett litet språk som svenska. Internationell kommunikation sköts inom fotboll, liksom inom de flesta andra fackområden, i regel på engelska, vilket gör att nya taktiska finesser som *targetplayer* ofta benämns på engelska och nya regler får lätt behålla sina engelska namn. Ett sådant fall är regeln om *golden goal*, som i princip saknar försvenskning. Denna regel fanns i ishockey länge innan fotbollen införde den och kallas där *sudden death*. Sporterna har många gemensamma termer och att fotbollen valde en annan term för regeln kan vara ett tecken på att fotbollens makthavare vill visa sitt oberoende gentemot ishockey. Dock måste man veta att ishockey internationellt sett är en liten, marginell idrott utan fotbollens genomslagskraft och inflytande.

Att språket utvecklas kontinuerligt under stor påverkan från andra språk är ett tydligt faktum. I fotbollens språk syns det då det till synes tämligen omotiverat kan dyka upp en engelsk term som *striker* för en företeelse där det redan finns ett antal svenska synonyma uttryck: *avslutare*, *målskytt*, *spjutspets* etc. Däremot kan man ana en viss språklig purism i att de svenska termerna *försvare* och *anfallare* vunnit mark i jämförelse med de engelska låneorden *back* och *forward*. Detta förefaller som en paradox med tanke på ovannämnda exempel men är ett intressant tecken man kan ana även inom andra språkfält.

Som tidigare forskning visar (t.ex. Stålhammar 1997:66) och som jag tidigare nämnt syns samhällets utveckling i språkbruk och ordförråd. Att idrottens metaforer används och förstås även av den del av befolkningen som inte har direkt intresse av själva företeelsen, kan man spegla i att idrotten anses så viktig att staten årligen satsar stora penningssummor för att Sverige skall nå olympiska framgångar (enligt bl.a. SvD 2000-09-11). Samtidigt anser man sig vara tvungen att göra besparingar inom t.ex. vården och skolan. Ett annat exempel är den förvisso befogade kritik som direktörer och makthavare får för sina inkomster och fallskärmar samtidigt som idrottsmän i vissa fall har

rena fantasilöner utan att det väcker någon större indignation. Man kan jämföra stadsrådslönen som nu är 78 000 kronor (TT 2001-06-20) per månad och Allsvenskans högsta månadslön: 200 000 kronor som AIK betalar Andreas Andersson (bl.a. AB 2000-05-31). Ytterligare tyngd får jämförelsen genom att många menar det vara omöjligt att tjäna stora pengar på idrott i Sverige, dels av skatteskal, dels för att lönerna anses vara för låga.

Fotbollens språk som del av det språkbruk som används idag visar tecken på att det har ett visst inflytande. Det visar också de tecken som ett fackområde brukar visa: nya företeelser genererar nya termer, i takt med att nya termer tillkommer åldras och försvinner andra, modettryck används och språkbrukarna lånar till och från andra fackspråk. Speciellt för idrottspråk förefaller det vara att metaforiska synonymmer uppfins kontinuerligt, vissa helt tillfälliga och andra bestående. De många bilderna i språket lär uppstå till stor del pga. den stora uppmärksamheten i media och dess krav på stilistisk variation. Genom detta består också språket av en blandning mellan officiella termer och slangartad jargong.

Eftersom detta är ett fackspråk återfinns det flesta av termerna inom det egna språkområdet och bara en liten del kommer utanför detsamma. I dag syns fotbollstermer till en del i allmänspråket bland annat beroende på den uppmärksamheten fotbollen har i dagens samhälle. Huruvida man kommer att se några avtryck av fotbollens språk i morgondagens språk kan man endast spekulera i: språket är ett lika nyckfullt fenomen som det samhälle det speglar.

8. Litteraturförteckning

8.1. Tryckta källor

- Berggren, Henrik 1995. *Seklets ungdom: retorik, politik och modernitet 1900–1939*. Stockholm.
- Bolling, Björn 1994. Från ”The dribbling game” till fyrbackslinje. I: Hagerfors, Lennart (red.), *Författarnas fotbollsbok*. Stockhom. S. 16–24.
- Bonniers stora ordbok* 1991. Stockholm.
- Danell, Jan 1962a. Något om tidningssvenskans idrottsmetaforer. I: *Modersmåslärarnas förenings årsskrift*. Stockholm. S. 124–133.
- Danell, Jan 1962b. Sport och politik. Sekundärt bruk av idrottens språk i politiska tidningsartiklar. I: *Nysvenska studier*. S. 88–118.
- Danielsson, Ejnar 1914. Svensk matrosslang II. Skeppsholmsslang. I: *Språk & Stil 1914*. S. 87–93. Tórshavn.
- Huss, Göran 1992. Fotbollsterminologi i de nordiska länderna. I: *The Nordic Languages and Modern Linguistics 7*. S. 291–298.
- Isaksson, Christer 2000. *Målvakterna*. Stockholm.
- Laurén, Christer och Marianne Nordman 1987. *Från kunskapens frukt till Babels torn*. Malmö.
- Lindström, Fredrik 2000. *Världens dåligaste språk*. Stockholm.
- Myking, Johan 1993. Terminologisk språkplanlegging. I: *Fagspråk i Norden*. Oslo. S. 50–66.
- Nationalencyklopedin* 1991. Band 6: EU–Fredk. Höganäs.
- Nationalencyklopedins ordbok* 1995–1996. Höganäs.
- Radmann, Aage 1999. *Fotbollslandskapet*. Lund.
- Randveer, Carina 2001. *Från attaque och häst till angrepp och springare*. Göteborg.
- Spelregler för fotboll 2001*. Svenska Fotbollsförbundet. Solna. 2000.
- Stålhammar, Mall 1997. *Metaforernas mönster i fackspråk och allmänspråk*. Stockholm.
- Svenska akademiens ordbok (SAOB)* 1945. Band 17: Markis–Möte. Lund.

- Svenska skrivregler* utgivna av Svenska språknämnden 2000. (Andra upplagan). Stockholm.
- Tingbjörn, Gunnar 1976. Sportspråket i spalterna – ett målrelaterat språk. I: *Språket i spalterna*. Lund. S. 89–112.
- Wikström, Fritiof 1970. Om idrottstermer och deras stabilisering. I: *Nysvenska studier 1970*. S. 31–128.
- Wikström, Kaj 1968. *Studier i svenskt fotbollsspråk från begynnelsen till våra dagar*. Licentiatavhandling vid Tammerfors universitet.
- Wikström, Kaj 1976. *Begreppsfältet kroppsövning – Semantiska studier i svenskt idrottspråk*. Doktorsavhandling vid Tammerfors universitet.
- Örgryte IS 2001. Matchprogram från matchen mot IFK Göteborg 2001-05-28.

8.2. Elektroniska källor

- Nationalencyklopediens ordbok* (NEO) 2001. Nätversionen, Institutionen för svenska språket, Göteborgs universitet.
- Språkbanken 2001. *Press 76, DN 87, Press 98*. Institutionen för svenska språket, Göteborgs universitet. <<http://spraakdata.gu.se/lb/konk>>
- Tingbjörn, Gunnar 2001. *Sportanglicismer*. Institutionen för svenska språket, Göteborgs universitet. <<http://spraakdata.gu.se/lb/sporting>>
- Örgryte IS 2001. Officiell hemsida – historik. <www.ois.o.se/>

Uppgifterna från de elektroniska källorna är hämtade vid olika tidpunkter från mars till augusti 2001 och kontrollerade 2001-08-23 mellan 12.00 och 13.00.

8.3. Exempelkällor

Förklaring för förkortningarna vid exemplen i resultatdelen:

- AB Aftonbladet
Arb Arbetet Nyheterna
DN Dagens Nyheter
GP Göteborgs-Posten
HD Helsingborgs Dagblad
MT Mora Tidning
NA Nerikes Allehanda
SvD Svenska Dagbladet
TT Tidningarnas Telegrambyrå

Rapporter från ORDAT
Det svenska ordförrådets utveckling 1800–2000
ISSN 1650-2582

1. Sven-Göran Malmgren. Projektet Det svenska ordförrådets utveckling 1800–2000. Utgångspunkter. December 2000.
2. Sven Lange. Tesaurusen i ordförrådsforskningens tjänst. December 2000.
3. Charlotta Brylla. Ord med laddning. *Nyckelord* och *slagord* som termer i tysk språkvetenskap. December 2000.
4. Mall Stålhammar. Från anfigurer och horungar till ordbehandlare och desktop publishing. Januari 2001.
5. Sven Lange. NEO:s bild av 1800- och 1900-talets svenska ordförråd. Januari 2001.
6. Carina Randveer. Från *attaque* och *häst* till *angrepp* och *springare*. Den svenska schackterminologins utveckling från 1700-tal till 1900-tal. Mars 2001.
7. Maia Andréasson. Från satsdel till satsled. En översikt av orden för satsens delar 1806–1999. Mars 2001.
8. Thorwald Lorentzon. Tendenser i vänsterpartiets manifestvokabulär. Jämförande studier av lexikala förändringar 1948–1998. April 2001.
9. Carl-Erik Lundbladh. Ord för personliga inre egenskaper. April 2001.
10. Sven-Göran Malmgren. *Faktiskt, förstås* och många andra. Om förändringar i det svenska formordssystemet under 1800- och 1900-talet. Maj 2001.
11. Mårten Andersson. *Trepoängare, trunkbärare* och *trävirke*. Utvecklingen av fotbollens terminologi från 1960-talet till år 2000. December 2001.